

Bácsatyai Dániel

CERBANUS ÉS A CISZTERCIEK*

Az európai szellem 12. századi reneszánszként ismert felpezsdülése elképzelhetetlen az új ismeretek reményében vándorútra kelő arisztokrata diákok nélkül. Az előkelő *studenses* azután sem feledkeztek meg a tudományok műveléséről és egykori diáktársaikról, miután a műveltség központjait elhagyva hazájukban magas egyházi méltóságok birtokosai lettek. A Babenberg-dinasztia családi krónikájának valamivel 1177 után alkotó szerzője igencsak jellemző leírást őrzött meg a Német–római Birodalom keleti végeiből Párizsba tartó előkelő diákokról. A Klosterneuburgi évkönyv által fenntartott krónika sűrűn idézett sorai szerint a német diákok Ottó, a későbbi freisingi püspök-történetíró – III. (Szent) Lipót osztrák örgróf fia – vezetésével érkeztek francia földre:

„Az ötödik fiút, Ottót a szabad művészetek elsajátítására adták, és – miként az írásából kitűnik és a jövőben is ki fog tűnni – jeles klerikussá vált. Amikor Klosterneuburg első prépostja, Ottó meghalt, a még diákoskodó Ottót apja ennek az egyháznak a prépostjává tette, helyettesének pedig egy Opolod nevű vikáriust nevezett ki. Majd saját kincstárából és annak az egyháznak a jövedelmeiből, amelynek az élére helyezte, járadékot biztosított számára és Párizsba küldte tanulni. Amikor Ottó néhány év múlva visszatért egyházába, tudniillik Klosterneuburgba, ereklyéket hozott magával, amelyeket apja, az örgróf a nép és a klérus részvételével tartott ünnepi körmenet keretében tiszteletre méltó módon Szűz Mária oltárára helyeztetett, hogy ott a leggondosabban őriztessenek. Azért pedig, hogy örökké annál az egyháznál maradjanak, nem akarta elárulni, mint mondják, hogy az ereklyék kitől származnak. Miután Ottó néhány napot ott töltött, ismét visszatért az iskolába. Miután a tanulmányokra előírt idő letelt, hazasietett, s amikor egy éjszakát a morimond-i apátságban töltött, tizenöt társával együtt, akik a legválogatottabb klerikusok közé tartoztak, szerzetesi fogadalmat tett. Közülük mindenki különféle méltóságokra emelkedett, miképpen egyikük-től, Frigystől hallottam, akit magát is Baumgartenberg apátjává, majd pedig Magyarországon püspökké választottak.”¹

* A tanulmány az Árpád-ház Program VI/5. számú, *Diplomata Hungariae antiquissima II.* című alprogramjának támogatásával készült.

¹ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* I–XXXIX. 1826–2009. (a továbbiakban: MGH SS) IX. 611. A morimond-i jelenet művelődéstörténeti tanulságairól lásd *Joachim Ehlers: Otto von Freising. Ein Intellektueller im Mittelalter.* München 2013. 15–16. [A fordítás a szerző munkája.]

A hazai történeti emlékezet elfeledkezett e titokzatos Frigyesről, Freisingi Ottó diák- és szerzetestársáról, az első magyarországi ciszterci püspökről.² Az általa alapított baumgartenbergi ciszterci közösséget csak egyetlen évvel korábban hozták létre, mint a rend első magyarországi monostorát, a cikádori apátságot, de a szerzetesek ugyanabban az évben, 1142-ben érkeztek meg ide is, oda is.³ Mivel mindkét rendház a Freisingi Ottó ösztönzésére alapított Heiligenkreuzból népesült be, így nem tűnik túlzottan nagy merészségnek, ha azt feltételezzük, hogy Frigyes apát továbbra is szoros kapcsolatban állt Magyarországra szakadt rendtársaival. A cikádori cisztercieknek is lehetett szerepe abban, hogy Frigyes Magyarországon püspöki méltóságba emelkedett, ám mivel más forrás nem említi a nevét, így azt sem tudjuk, hogy vajon melyik egyházmegye élén állhatott, és mi készíthette arra, hogy visszatérjen Baumgartenbergbe, ahol állítólag 1156-ban hunyt el.⁴ Míg az utóbbi háttérben joggal sejthetők az 1140-es évek derekán megromló osztrák–magyar kapcsolatok, az első kérdést illetően csak találgathatunk. Könnyű lenne Pécsre gondolni, hiszen Cikádor a pécsi egyházmegye területén feküdt, ám éppen ez az a püspökség, amelynek püspökeit – a rendkívül szűkös forrásadottságok ellenére is – viszonylag jobban ismerjük az 1140-es években.⁵ Ha püspöki működésének helyszínét nem is tudjuk meghatározni, magyarországi kapcsolatrendszerét illetően mégis megfogalmazhatunk egy – hangsúlyozom: nagyon óvatos – hipotézist.

Heinz Dopsch 1968-ban, a Héder nembeli Kőszegi család eredetével kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy őseik, a II. Géza uralkodása idején feltűnő Heidenrich és Wolfer nem a Kézai Simon által említett karintiai Wildenből,⁶ hanem az alsó-ausztriai Amstetten közelében fekvő Erlachból származhattak, a két név együttes előfordulása ugyanis csak itt mutatható ki.⁷ A Kőszegi család egyik ága az osztrák–magyar határ melletti Hainburg közelében szerzett

² Hervay Ferenc Levente repertóriumán kívül a ciszterci rend hazai kezdeteire vonatkozó irodalom nem említi. *Hervay Ferenc Levente: Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria.* (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma 1984. 28.; *Kosztai László: A ciszterci rend története Magyarországon a kolostorai alapítása idején 1142–1270.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993) 1–2. sz. 115–128.

³ A cikádori apátság alapításának sokszempontú elemzését nyújtja *Sümegi József: Bátaszék és környéke a középkorban.* In: *Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig. Bátaszék monográfiája I. Bátaszék 1997.* 127–145. Baumgartenberg kezdeteiről lásd *Franz Xaver Pritz: Geschichte des aufgelassenen Cistercienser-Klosters Baumgartenberg im Lande ob der Enns. Aus Urkunden und anderen Quellen. Archiv für österreichische Geschichte* 12. (1854) 1–13.

⁴ Uo. 13.

⁵ *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 11.) Bp. 2011. (a továbbiakban: Archontológia 1000–1301) 94.

⁶ *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* Budapestini 1937–1938. Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel. Bp. 1999. (a továbbiakban: SRH) I. 189.

⁷ *Heinz Dopsch: Die Hengstburg, Wildon und die Herkunft der Grafen von Güssing.* In: *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihre Zeit 13./14. Jahrhundert. Ergebnisse des Symposiums im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24.–28. September 1986 und 1.–4.*

birtokokat, ami összhangban áll a 14. századi *Krónikakompozíció* tudósításával, miszerint a szóban forgó Héder nemzetség Hainburgból érkezett Magyarországra.⁸ Mivel Baumgartenberg Amstettnel szemben található a Duna partján, így van némi alapunk, hogy feltételezzük: családi vagy más kapcsolatuk révén a Kőszegiek ősei is hozzájárulhattak az első baumgartenbergi apát magyarországi karrierjéhez.

A 12. század szellemi pezsgése ugyancsak elképzelhetetlen a nyugati tudományos gondolkodást megtermékenyítő görög és arab nyelvű munkák latin fordításai nélkül. Kevésbé ismert, hogy a cikádori alapítás és Frigyes apát püspöksége mellett egy harmadik emléket is oda kell számítanunk a morimond-i monostorból kirajzott német ciszterciek magyarországi kapcsolatai közé; ez pedig nem más, mint a 7. századi bizánci teológus, Hitvalló Szent Maximosz *Négyszer száz fejezet a szeretetről* című görög nyelvű művének latin fordítása, a *De caritate*.⁹ A fordító, a velencei Cerbanus maga számol be arról, hogy elnyervén az engedélyt vendéglátójától, Dávid pannonhalmi apáttól, a pásztói monostorba ment, ahol rátalált az említett görög nyelvű munkára, lefordította és elküldte a Szent Márton-hegyi közösségnek.¹⁰ A Cerbanus-féle fordítás elsősorban ausztriai és bajor ciszterci monostorok könyvtárában bukkan fel, rendszerint 12. századi kéziratokban,¹¹ ami arról tanúskodik, hogy a mű futótűszerűen terjedt el a birodalom keleti régiójában. Nem csak a ciszterciek érdeklődtek azonban iránta, hiszen a bencések által benépesített Admontban – és mint látni fogjuk, az ágostonos Klosterneuburgban – is fennmaradt a mű egy-egy korai kézírata; azt mondhatjuk tehát, hogy a fordítás kézirati hagyománya a jobbára – de nem kizárólag – ciszterci kötődésű osztrák és bajor monasztikus közösségek és vezetőik szellemi érintkezéseinek lenyomata is.

Nyugat-Európában egyetlen kézírata ismert, amely nem kisebb személyiség könyvtárát gazdagíthatta, mint a kor legnagyobb hatású egyházi tekintélyét, Clairvaux-i Szent Bernátét.¹² A ma Troyes-ban őrzött kódex az admonti és a reuni

Oktober 1987 auf Burg Schläining. Hrsg. Heide Dienst – Irmtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt 1989. 185–195. (A tanulmány első megjelenése: Südostdeutsche Semesterblätter 20–21. [1968] 46–53.)

⁸ SRH II. 296.

⁹ Translatio latina Sancti Maximi Confessoris (De caritate ad Elpidium I. I–IV.) saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit Andronicus B. Terebessy S. O. Cist. (Ciszterci doktori értekezések 88.) Bp. 1944. (a továbbiakban: Terebessy). Az eredeti görög szövegen alapul a mű magyar fordítása: Fejezetek a szeretetről. Ford., bev., jegyz. Orosz Atanáz. In: Isten a szeretet. Válogatás Szent Maximosz Hitvalló műveiből. (Ókeresztény örökségünk 6.) Bp. 2013. 21–114.

¹⁰ Terebessy 7. Cerbanus előszavának magyar fordítását lásd Árpád- és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. S. a. r. Makkai László – Mezey László. Bp. 307–308.

¹¹ Az ismert kéziratokat – a klosterneuburgi kivételével – Eligius Dekkers gyűjtötte össze. *Eligius Dekkers: Maxime le Confesseur dans la tradition Latine*. In: After Chalcedon. Studies in Theology and Church History offered to Professor Albert Van Roey for his seventeenth birthday. Eds. Carl Laga – Joseph A. Munitiz. Leuven 1985. 91–92.

¹² Troyes, Mediathèque du Grand Troyes, Cod. 1234.

kéziratokhoz hasonlóan egy másik görögből latinra átültetett munka, Damaszkuszi Szent János *De orthodoxa fide* című művének egy részletét is tartalmazza, amely a máig bizonyítatlan feltételezés szerint ugyancsak Cerbanus munkája.¹³ Miként Kapitánffy István több mint két évtizede megfogalmazta: „a két fordítás nyelvi és fordítástechnikai összevetése, méghozzá nemcsak kiragadott példákkal, hanem az elérhető teljességre törekedve, megalapozottabbá teheti állásfoglalásunkat. Ez bizonyára fáradságos munka lesz, s elvégzéséhez ma már megvannak a feltételek. Ahhoz, hogy a fordító képességeit, tudását, nyelvhasználatát, munkája közben alkalmazott fogásait megismerjük, megbízható szöveggel kell rendelkezünk mind a vizsgált fordítás, mind az eredeti tekintetében.”¹⁴ Korunkban, amikor a középkori kéziratok egyre könnyebben és gyorsabban válnak hozzáférhetőkké, a feltételek még kedvezőbbek, mint amikor a fenti sorokat lejegyezték. Bár mindkét latin fordítás elérhető kritikai kiadásban, ezek elavultak. A *De orthodoxa fide* Cerbanusnak tulajdonított részletét 1940-ben a premontrei Szigeti Remig,¹⁵ majd 1955-ben – immár a teljes, Burgundio-féle fordítással együtt – a ferences Eligius Buytaert adta ki,¹⁶ míg a Maximosz-fordítás 1944-ben látott napvilágot a ciszterci Terebessy Andor gondozásában.¹⁷ Mindhárom *editio* gyengéje, hogy éppen a legjobb szövegállapotot fenntartó kéziratok olvasatait nélkülözik: Damaszkuszi Szent János műve esetében a troyes-i kódexeit, Szent Maximoszéban pedig a Boronkai Iván által felfedezett müncheni kódex és a vele rokon osztrák kéziratok variánsait.¹⁸ Az idő tehát valóban megérett mindkét mű modern kiadására.¹⁹

De ki is volt Cerbanus, a Dávid apát vendégszeretetét élvező titokzatos fordító? Számos feltevés született kilétére vonatkozóan, mígnem a múlt század derekán a kérdés végül megnyugtató választ nyert. Eszerint Cerbanus nem más, mint egy Cerbano Cerbani nevű velencei klerikus, aki élete korábbi szakaszában megfordult I. Alexiosz Komnénosz és II. Ioánnész bizánci császárok környezetében – újabb vélemény szerint a konstantinápolyi udvarban működő tolmácsok testületének fizetett tagja volt.²⁰

¹³ A lehetőséget elsőként Joseph de Ghellinck fogalmazta meg. *Joseph de Ghellinck: L'entrée de Jean de Damas dans la monde littéraire occidental. Byzantinische Zeitschrift* 21. (1912) 453–457.

¹⁴ *Kapitánffy István: Cerbanus és Maximus-fordítása.* In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I–III. Szerk. Takács Imre – Szóvák Kornél – Monostori Martina. Pannonhalma 1996. I. 358.

¹⁵ *Translatio Latina Ioannis Damasceni (De orthodoxa fide l. III. c. 1–8.) saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit R. L. Szigeti.* (Magyar–görög tanulmányok 13.) Bp. 1940.

¹⁶ *Saint John Damascene: De Fide Orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus.* Ed. Eligius M. Buytaert OFM. (Franciscan Institute Publications. Text Series 8.) New York–Louvain–Paderborn 1955. 387–404.

¹⁷ Terebessy

¹⁸ *Boronkai Iván: Die Maximos-Übersetzung des Cerbanus. Acta Antiqua* 24. (1976) 307–333.

¹⁹ A *De caritate* Cerbanus-féle fordításának modern kritikai kiadásán Bara Péter, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének fiatal kutatója dolgozik.

²⁰ *Charles M. Brand: An Imperial Translator at the Comnenian Court. Byzantinoslavica* 59. (1998) 217–221.

Megszökött II. Ióánnész udvarából, és részt vett abban a kalandos velencei vállalkozásban, amelynek fő célja a szentföldi keresztesek megsegítése mellett a bizánci fennhatóság alatt álló szigetvilág velencei uralom alá hajtása volt.²¹ Rodosz és Khiosz esetében a velencei dózse által vezetett hajóhad sikerrel járt: a menekülő Cerbano a küldetés végén, Rodosz szigetén csatlakozott övéihez 1125 legelején. Mindez onnan tudható, hogy Cerbano nem sokkal később hagiográfiai műben állított emléket a hadjáratnak, amelynek középpontjában Khioszi Szent Izidor ereklyéinek *translatiója* – azaz a szigetről történő eltulajdonítása és Velencébe szállítása – áll.²² A munkából kiderül, hogy szerzője jól tudott görögül és egy Szent Izidor-*martyriumot* is latinra fordított. Irodalmi ambícióját nemcsak a *Translatio*, hanem egy elveszett költemény is mutatja; az utóbbi témájával a velenceiek 1124. évi – magyarok elleni – dalmáciai harcait választotta. A fentiek kétségtelenül illeszkednek mindahhoz, amit Cerbanus magyarországi tevékenységéről tudunk. Kapitánffy István hasonló okokkal magyarázta a fordító konstantinápolyi és magyarországi látogatását: velencei követnek tekintette, aki a magyar uralkodó külföldi vagy más időigényes elfoglaltsága miatt kényszerülhetett hosszú várakozásra, amely arra is elegendő lehetett, hogy a hitvalló művét teljes egészében lefordítsa.²³

Van azonban más, számunkra valószínűbbnek tűnő lehetőség is. Már fentebb utaltunk arra, hogy létezik olyan vélemény, amely szerint Cerbanus a császári udvar tolmácsa volt. A kérdés megítélése a fordító konstantinápolyi tartózkodására vonatkozó önéletrajzi híradás értelmezésén múlik.²⁴ Cerbanus azt írja, hogy egy darabig I. Alexiosznál időzött (*aliquantum commoratus*), és (*ac*) rövid ideig fia, II. Ióánnész udvarában volt elfoglaltsága (*paulisper occupatus*). Kapitánffy István értelmezése szerint szerzőnk két egymástól független konstantinápolyi küldetésben vett részt: előbb az általa nagyra becsült apa, majd – évekkel később – a zsarnokként jellemzett fiú udvarában. Ezzel szemben Charles M. Brand folyamatosnak tekinti Cerbanus bizánci tartózkodását, aminek az okát abban látja, hogy császári

²¹ Cerbanus bizánci kalandjáról lásd *Kapitánffy I.*: Cerbanus és Maximus-fordítása i. m. 359–360. Életrajzának újabb összefoglalására a friss szakirodalommal *Bara Péter*: Egy velencei a magyar királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája. *Acta Historica* 144. (2019) 25–41.

²² Cerbani clericus Veneti Translatio mirifici martyris Isidori a Chio insula in ivitatem Venetam. In: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux V.* Paris 1895. (a továbbiakban: *Translatio Isidori*) 321–334.

²³ Uo.

²⁴ Dum igitur, ut predictum est, capta Saracenorum classe, de Tyri obsidione tractaretur, quidam Venetiarum clericus, Cerbanus nomine et cognomine, in aula prescripti imperatoris aliquantum commoratus, ac in eadem, filii eius temporibus, paulisper occupatus, tum sacrosancti dominici Sepulcri devotione, tum etiam cognatorum ac compatriotarum desiderio invitatus, atque discordia, ex insolentis tyranni arrogancia et invidia nascentis, auspiciis et evidentibus ammonitis argumentis, ne forte, dissensione invalescente, in contraria suis parte reperiretur, cum qua se Ierosolimam iturum dimitteret, licentiam petiit. – *Translatio Isidori* 324.

alkalmazásban (*occupatus*) állhatott – a latin és a görög nyelvben járatos nyugati klerikusként minden bizonnyal tolmácsként.²⁵ Kétségtelen, hogy mindaz, amit Cerbanus elmond a bizánci udvarból történő távozása mögött meghúzódó okokról, nem azt támasztják alá, hogy velencei diplomata lett volna. Három okból kért engedélyt a távozásra: 1. azért, hogy a Szentföldre zárandokolhasson, 2. azért, mert rokonai és honfitársai hazatérésre buzdították, 3. azért, hogy a II. Ióannész idején feszültté váló bizánci–velencei viszony közepette ne hogy valami olyasmire kényszerítsék, amely az övéi ártalmára lenne.²⁶ Az említett okok jóval komolyabb függőségi viszonyra engednek következtetni, mint amilyen egy követ esetében feltételezhető. Az még talán érthető lenne, hogy egy követet az ellenségeskedés idején nem eresztenek haza, azt azonban nehéz lenne megmagyarázni, hogy a feltételezett diplomáciai megbízás közepette miért akart Cerbanus a Szentföldre zárandokolni. Minden jel arra mutat, hogy hősünk nem Velence, hanem II. Ióannész szolgálatában állt, mielőtt szökésre adta a fejét, s alighanem valóban tolmácsként szolgálta az uralkodót. Ha pedig így áll a dolog, akkor némileg joggal feltételezhetjük, hogy a Magyar Királyságban sem követként, hanem bizánci pályaszakaszához hasonlóan, tolmácsként működött. A Maximosz-fordítás *prologusából* kiderül, hogy Cerbanus többször is vendégeskedett Pannonhalmán, amire talán meggyőzőbb magyarázatul szolgálhat az a feltevés, hogy a fordító Magyarországon lakott, mint az a Kapitánffy által megfogalmazott hipotézis, amely szerint a velencei követként érkező Cerbanus az idegenben hadakozó vagy az ország végtelen erdőségeiben vadászgató magyar királyra várakozva szakított időt a pannonhalmi és pásztoi utazásokra.²⁷

Akármilyen minőségben tartózkodott is Cerbanus Magyarországon, a szeretetről írt Maximosz-centúriák latin fordítását Pannonhalmára küldte, ahol minden bizonnyal Dávid apát könyvtárába került. A munka itt sajnos nem maradt fenn, ám Eligius Dekkers 12 kódexet felsoroló jegyzéke szerint a Lajta túloldalán már igen korán feltűnnek a Cerbanus-fordítás kéziratai, s hamarosan a franciaországi Clairvauxba is eljutottak (troyes-i kódex).²⁸ Indokolt tehát feltenni a kérdést, hogy a kódexekben fennmaradt szövegek egymáshoz való viszonya segíthet-e a fordítás terjedésének rekonstruálásában, s összhangba hozható-e történeti ismereteink mozaikjaival?

A régióban fennmaradt kódexek között két ágat tudunk elkülöníteni. Az első Terebessy Andor kiadása óta jól ismert, a legkorábbi, 12. századi másolatok közül ide tartozik az admonti,²⁹ illetve a reini,³⁰ amelyről Kapitánffy István bizonyí-

²⁵ Brand, C. M.: An Imperial Translator i. m.

²⁶ Translatio Isidori 324.

²⁷ Kapitánffy I.: Cerbanus és Maximusz-fordítása i. m. 360.

²⁸ Dekkers, E.: Maxime le Confesseur i. m. 91–92.

²⁹ Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 767.

³⁰ Rein, Stiftsbibliothek, Cod. 35.

totta, hogy az admonti szöveg másolata.³¹ Ugyancsak ide számítható a zwetli ciszterci monostor 328. számú kódexe³² és egy heiligenkreuzi kézirat is.³³ A korán elhunyt pannonhalmi bencés tanár, Zalán Menyhért az utóbbi kettő által megőrzött fordításokat a reini kódexével rokon szövegeknek tekintette,³⁴ s 1926-ban megjelent tanulmánya óta e vélekedést nem is vonta kétségbe senki. A kéziratcsalád másik, teljesebb szöveget fenntartó ágát korábban csupán egy Boronkai Iván által felfedezett 12. századi kézirat képviselte, amelyet a bajorországi Aldersbach ciszterci monostorában használtak, s ma a müncheni Staatsbibliothekban őriznek.³⁵ A Boronkai által közölt kolláció egyértelműen igazolta, hogy Cerbanus fordításának minősége felülmúlta a kritikai kiadásból megismerhető szövegét. Az aldersbachi provenienciájú kézírathoz különösen szorosan kapcsolódik egy Linzben található 12. századi kódex, amely egykor a fentebb már sűrűn emlegetett baumgartenbergi monostor tulajdonát képezte.³⁶ A kötetről az apátság 13. század elejéről származó könyvjegyzéke is említést tesz.³⁷ Könnyen felmerülhet az a következtetés, hogy a kéziratok bővebb szöveget fenntartó ágát képviselő baumgartenbergi kódexet a monostor apátja, a Magyarországon püspökké választott Frigyes hozta magával Ausztriába. A linzi és a müncheni kódexek összehasonlítása azonban sajnos azt valószínűsíti, hogy a baumgartenbergi eredetű kéziratot az aldersbachiról vagy egy közös előzményről másolták. Ettől függetlenül persze még nem kell feladnunk azt a lehetőséget, hogy a közvetítő valóban Frigyes apát volt, ám kétségtelen bizonyítékot sajnos nem tudunk felmutatni.

Az aldersbachi ciszterci közösséget néhány évvel Baumgartenberg és Cikádor után, 1146-ban alapították a frankföldi Ebrach szerzetesei.³⁸ Az intézmény már korábban is létezett: a ciszterciek megjelenése előtt az ágostonos kanonokok rendháza volt, amelyet Szent Bernát és III. Konrád német király barátja, Ádám ebrachi apát sikerrel szerzett meg saját rendje számára. Az aldersbachi ágostonosok Reichersbergben találtak új otthonra, s talán szerepük volt a Cerbanusnak tulajdonított fordítások terjesztésében.

³¹ *Kapitányffy I.*: Cerbanus és Maximus-fordítása i. m. 364–365.

³² Zwettl, Stiftsbibliothek, Cod. 328.

³³ Heiligenkreuz, Stiftsbibliothek, Cod. 236.

³⁴ *Zalán Menyhért*: Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kézírattáiraiban. Pannonhalmi Szemle 1. (1926) 57–58.

³⁵ München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 2550.; *Boronkai I.*: Die Maximos-Übersetzung des Cerbanus i. m.

³⁶ Linz, Oberösterreichische Landesbibliothek, Hs. 238.

³⁷ *Dekkers, E.*: Maxime le Confesseur i. m. 92.

³⁸ *Egon Boshof*: Die Anfänge der Zisterze Aldersbach. In: 850 Jahre Zisterzienserklöster Aldersbach 1996. Festschrift zur Feier der 850. Wiederkehr des Gründungstages des Zisterzienserklösters Aldersbach am 2. Juli 1996. Hrsg. Robert Klugseder – Franz J. Semmler. Aldersbach 1996. 29–42. (Első megjelenés: Ostbairische Grenzmarken 31. [1989] 195–210.)

A Cerbanus-fordítás kéziratát felsoroló Dekkers-féle jegyzék nem említi, de a szóban forgó munkát egy tizenharmadik kódex is fenntartotta, amely a legkorábbi, 12. századi kéziratok sorában a nyolcadik.³⁹ A kézírathoz az ausztriai kéziratárak online keresőfelülete (www.manuscripta.at) vezetett el. Feltűnt, hogy a teljesebb hagyományt képviselő müncheni és linzi kéziratokban Maximosz hitvalló műve Cassiodorus *De anima* és a 9. századi Sankt Gallen-i szerző, Notker Balbulus *Liber de interpretibus divinarum scripturarum* című művének társaságában található meg.⁴⁰ Hamar kiderült, hogy a klosterneuburgi apátság egyik kéziratában fellelhető a két említett munka, a kódexről azonban több információ innen nem került elő. Szerencsére az említett adatbázisból gyorsan elérhető a kolostori kézirtattár 19. századi kéziratok katalógusa, amelynek tanulmányozása után – a várakozásoknak megfelelően – bebizonyosodott, hogy a kódex a Cerbanus-féle fordítást is tartalmazza.⁴¹

A klosterneuburgi kódexet már most elhelyezhetjük a szöveghagyományban. Egyetlen szakaszon szeretném szemléltetni a csonka és a bővebb hagyomány kéziratának egymáshoz való viszonyát, méghozzá Cerbanus prológusának példáján, amely részét fogja képezni a *Diplomata Hungariae Antiquissima* második kötetének is.

A prológus esetében a jobb szöveget a Terebessy-féle kiadás által is képviselt csonka hagyomány őrizte meg, arra is mód nyílik azonban, hogy a bővebb hagyomány kézirati variánsaiból javítsunk a szöveget. Előbb azonban lássuk azokat a helyeket, ahol a csonkult hagyomány hoz jobb olvasatot: 1. Amikor Cerbanus megnevezi a Dávid apát által vezetett közösséget, Szent Márton *collegiumáról* beszél. A bővebb szöveghagyományban azonban – a troyes-i kézirat kivételével – rendre Szent Maximosz közössége szerepel ezen a helyen. 2. Amikor Cerbanus az eredetileg szerzeteseknek íródott mű közönségéről szól, a szerzetesek Isten és egymás iránt érzett tökéletes szeretetét említi. A bővebb szöveghagyományban – és most már a troyes-i kódex sem kivétel – azonban épp a szeretet (*caritas*) szó hiányzik. 3. Végül, amikor a fordító azt reméli, hogy bűneinek terhe könnyebbé válik az elkészült műtől, az *alleviationem* előtt a bővebb hagyományból hiányzik az *ad* prepozíció.

A bővebb szöveghagyomány csupán egyetlen helyen kínál jobb olvasatot a Cerbanus-féle prológus szövegében. Amikor a fordító a mű szerzőjéhez méri magát, leszögezi, hogy sem szennyes keze, sem szennyes lelkiismerete nem mocskolta be a művet, amelynek szerzője a csonka hagyomány szerint a Szentlélek eszköze

³⁹ Kolsterneuburg, Stiftsbibliothek, Cod. 1037.

⁴⁰ Ugyanez a helyzet egyébként a zwetli kódexszel is, amely, mint emlékezhetünk, Zalán Menyhért szerint az admonti és reini kéziratok – gyengébb szöveghagyományt képviselő – családjába tartozik. *Zalán M.*: Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok i. m. 57–58. A kézirati kontextus tükrében azonban hasznos lenne újra áttekinteni a zwetli szövegét, mivel kiderülhet, hogy valójában ez is a bővebb hagyományt képviseli.

⁴¹ A klosterneuburgi Stiftsbibliothek könyvtárosa, Herbert Krammer lekötélező előzékenységről tanúságot téve, gyorsan rendelkezésemre bocsátotta a mű digitális felvételeit.

(*organum Sancti Spiritus*) volt, míg a hosszabb szöveget fenntartó kéziratok némelyike szerint Szent Maximosz atya a Szentlélek szavának eszköze (*organum verbi Sancti Spiritus*) volt.

A fentiek alapján a müncheni, linzi és klosterneuburgi kódexek szoros egysége figyelhető meg, s azt tapasztalhatjuk, hogy a frissen felfedezett kézirat szövegminősége nem marad el a müncheniétől. A meglehetősen hanyagul másolt troyes-i kódex ugyancsak a fenti kéziratcsaládhoz csatlakozik, ám kapcsolatban áll a *stemma* másik végén található admonti és reini kéziratokkal is. Itt kell azt is megemlíteni, hogy ama kevés helyen, ahol a klosterneuburgi szöveg eltér a müncheni kéziratétól, ott gyakran egyezik – még hozzá kulcs helyeken – a troyes-i kézirattal és a csonkult szöveghagyománnyal. A fentiek figyelembe vételével kell majd felrajzolni a kéziratok fáját.

A *De caritate* latin fordítása után most a másik szöveg, a Damaszkuszi Szent János által írt *De orthodoxa fide* fordítása felé kell fordulnunk. Korábban láthattuk, hogy ez csak feltételesen köthető Cerbanus személyéhez. Az attribúciót elsősorban a közös kézirati hagyomány indokolja: a *De caritate* esetében csonkább szöveget fenntartó admonti és reini, valamint a bővebb szöveget hozó, de a két család között közbülső helyet elfoglaló troyes-i kéziratok. A *De caritate* bővebb szövegét hozó kódexek – a troyes-i kivételével – sajnos nem tartalmazzák Damaszkuszi Szent János művét, így korántsem bizonyos, hogy a két szöveg sorsa olyan szorosan függ össze, mint azt korábban gondolták.

Nincs tehát perdöntő bizonyítékunk arra, hogy a Cerbanus által Pászton talált görög nyelvű Szent Maximosz-kézirat mellett valóban ott volt Damaszkuszi Szent János műve is. Az azonban kétségtelen, hogy a két közösen hagyományozódó fordítás Kelet-Európából került nyugatra, és csaknem egy időben keletkeztek. Cerbanus vendéglátója és ajánlásának címzettje, Dávid apát 1137 és 1150 között állt Pannonhalma élén, de hivatalát akár már 1131-ben is elfoglalhatta,⁴² így a Maximosz-fordításnak is 1131 és 1150 között kellett születnie. A másik mű, a *De orthodoxa fide* latin nyelvű fordításának felső időhatárát azoknak a műveknek a keletkezési ideje jelöli ki, amelyek már idéznek Damaszkuszi Szent János latinra átültetett szövegéből, de csak abból a nyolc fejezetből, amely Cerbanus Maximosz-fordításával együtt jelenik meg a kéziratokban. Gerhoch von Reichersberg több munkájában is idézi, elsőként Eberhard bambergi püspökhöz írt levelében és *Contra duos hereses* című írásában, amelyek egyaránt 1147-ben keletkeztek.⁴³ Igaz, amikor idézetei forrását megjelölte, Gerhoch egy bizonyos Sanctus Basiliusra – kétségtelenül Nagy Szent Vazul egyházatyára – hivatkozott. Tévedésére – miként Peter Classen

⁴² A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Szerk. Erdélyi László. Bp. 1902. 117.

⁴³ A szóban forgó idézeteket tartalmazó Gerhoch-művek keletkezési idejéhez lásd *Peter Classen: Das verkannte Johannes Damascenus. Byzantinische Zeitschrift* 52. (1959) 297–303.

bizonyította – csak akkor jött rá, miután az 1160-as években megismerte a mű teljesebb, Burgundio-féle fordítását, mire korábbi kézírataiban is kijavította a hibát.⁴⁴

Egy másik mű, amely a Cerbanusnak tulajdonított fordítást idézi, a párizsi teológus, Petrus Lombardus Szent Pál leveleihez írt kommentárja. A kommentárt Gerhoch von Reichersberg is ismerte, egy minden bizonnyal 1142 és 1143 között íródott munkájában (*Liber de ordine donorum Sancti Spiritus*) némi kritikát is megfogalmazott Petrus Lombardusszal szemben. Mindez arra a logikus következtetésre vezette Eligius Buytaertet, hogy a Szigeti Remig által kiadott Damaszkuszi Szent János-fordítás már 1143 előtt készen állt.⁴⁵ Azóta azonban bebizonyosodott, hogy a Petrus Lombardus-féle Szent Pál-kommentár két fázisban íródott, s a Damascenus-idézetek csak a másodikban szerepelnek. A Petrus Lombardus főművét, a *Sententiaet* sajtó alá rendező Ignatius Brady úgy vélekedett, hogy a kommentár első redakciója 1148 után keletkezhetett, mivel a szerző éppen azokat a kérdéseket tárgyalja részletekbe menően, amelyek az említett évben összehívott reimsi zsinaton merültek fel. Mindebből az is következik, hogy a Gerhoch által megfogalmazott kritikát Brady utólagos betoldásnak vélte, s meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a reichersbergi teológus csak az 1160-as években ismerhette meg Petrus Lombardus szóban forgó munkáját.⁴⁶

Még a fentieknél is fontosabb számunkra, hogy a Cerbanusnak tulajdonított fordítást Petrus Lombardus eredetileg ugyancsak Nagy Szent Vazul munkájának tartotta. A párizsi teológus főműve, a keresztény hitigazságok teljességét tárgyaló *Sententiae rubruma*iban ugyanis szintén Basilius nevét tüntette fel a *De orthodoxa fide*ből származó idézeteknél. Ignatius Brady a fentiek alapján jogosan állapította meg, hogy a *Sententiae* ma ismert szövege korábbi, mint a Szent Pál-kommentár második redakciója.⁴⁷ A *Sententiae* azonban nemcsak a Cerbanusnak tulajdonított, hanem az 1153 előtt elkészült teljes, Burgundio-féle fordítás ismeretéről is tanúskodik, így megszületését joggal helyezik e dátum utánra. Burgundio, aki pisai polgárként városa üzleti ügyeit képviselve ugyancsak sűrűn megfordult Konstantinápolyban, III. Jenő pápa pontifikátusának végén ültette át latinra Damaszkuszi Szent János művét, s az általánosan elfogadott feltételezés szerint Petrus Lombardus 1154. évi római útján jutott hozzá a teljes fordításhoz. A *terminus ante quem* az 1158. esztendő, amikor a *Sententiae* legkorábbi ismert kéziratát, illetve annak alapszövegét másolták, amely ugyancsak a clairvaux-i ciszterciek könyvtárába került, s ma szintén Troyes-ban őrzik.⁴⁸

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Eligius M. Buytaert*: St. John Damascene, Peter Lombard and Gerhoch of Reichersberg. *Franciscan Studies* 10. (1950) 325–326.

⁴⁶ *Magistri Petri Lombardi Parisiensis episcopi Sententiae in 4 libris distinctae*. I. 1. Prolegomena. Romae 1971. 82*–84*.

⁴⁷ Uo. 89*.

⁴⁸ Uo. 130*.

A Cerbanus nevével összefüggésbe hozott Damascenus-fordítás tehát 1147-ben már ismert volt Reichersbergben, Franciaországba pedig – minden valószínűség szerint – már 1154 előtt eljutott. A clairvaux-i könyvtár Cerbanus-kézirata itt nyeri el jelentőségét, ebben ugyanis a *De orthodoxa fide*ből származó részlet szerzőjeként nem Damaszkuszi Szent János, hanem Nagy Szent Vazul van feltüntetve. A troyes-i kéziratban megőrzött szöveg tehát egy olyan korai másolat, amelyhez hasonló eredetileg Gerhoch és Petrus Lombardus számára is rendelkezésre állt. Az admonti és reuni kéziratok, amelyek az eddigi kritikai kiadások alapját képezték, ezzel szemben egy olyan későbbi fázist tükröznek, amikor már kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a mű szerzője Damaszkuszi Szent János.

A fentiek alapján korántsem lehet kizárni, hogy a Petrus Lombardus által 1154 előtt megismert *De orthodoxa fide*-töredéket a clairvaux-i könyvtárban őrzött kódexről másolták. Korábban felmerült az a lehetőség, hogy Gerhoch, aki 1150-ben Párizsban járt, maga közvetítette a mű ismeretét a *magister Sententiarum* felé.⁴⁹ Ezt természetesen nem lehet kizárni, ám a troyes-i kézirat provenienciája inkább a ciszterci közvetítést valószínűsíti. Gerhochhal kapcsolatban azonban még egy dologra feltétlenül érdemes utalni. Ha feltételezzük, hogy a Damascenus-fordítás éppen úgy Cerbanus műve, mint a *De caritate* latin változata, akkor különös jelentőséget nyerhet szemünkben az a tény, hogy a *De caritate* egyik bővebb szöveget fenntartó kódexe, a müncheni kézirat éppen aldersbachi eredetű. Az 1146-ban Aldersbachból elküldött ágostonosok ugyanis, mint láthattuk, Reichersbergben találtak új otthonra, így akár ők is magukkal vihettek egy másolatot Reichersbergbe Damaszkuszi Szent János művéből. Épp így felvethető azonban, hogy a klosterneuburgi közösség volt a közvetítő, amelynek élén 1140 és 1167 között Gerhoch öccse, Marquart állt, akivel 1133 előtt folytatták közös franciaországi tanulmányaikat.⁵⁰ Az aldersbachi és klosterneuburgi közvetítésre vonatkozó hipotézist sajnos gyengíti, hogy a Damascenuszöveg e kolostorok könyvtáraiból nem került elő. Lehetséges, hogy a korszak egy másik tekintélyes apátja, az Admont élén álló Gottfried ajánlhatta a *De orthodoxa fide*t Gerhoch figyelmébe, aki a Damaszkuszi művének latin fordítását először idéző *Liber contra duas hereses*t éppen Gottfriednek ajánlotta.⁵¹ Ez ellen azonban azt hozhatjuk fel, hogy az admonti kéziratban Damaszkuszi Szent János neve van feltüntetve szerzőként, míg Gerhoch Szent Vazult tekintette a munka írójának.

⁴⁹ Walter Berschin: Griechisch-lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues. Bern 1980. 303.

⁵⁰ Jean-Marie Moeglin: Träger und Modalitäten des Austauschs: Institutionen – Personen – Quellen. (Ende 11. Jh. – Anfang 13. Jh.). In: Germania litteraria mediaevalis Francigena. I. Die Rezeption lateinischer Wissenschaft, Spiritualität, Bildung und Dichtung aus Frankreich. Hrsg. Fritz Peter Knapp. Berlin 2014. 94.

⁵¹ Peter Classen: Gerhoch von Reichersberg. Eine Biographie. Mit einem Anhang über die Quellen, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Chronologie. Wiesbaden 1960. 416.

Ismeretes, hogy a Gerhoch von Reichersberg teológiai munkáiban és leveleiben található utalások a 12. századi magyar történelem fontos forrásai közé tartoznak.⁵² A reichersbergi prépost valamikor III. Jenő pápasága idején – tehát 1145 és 1153 között – magyarországi legátusi megbízatást kapott a Szentatyától, ám II. Géza ellenállása miatt nem léphetett magyar földre. Ennek ellenére a magyar kapcsolatokkal rendelkező Gerhoch akár közvetlenül Magyarországról is szert tehetett a *De orthodoxa fide* fordítására, feltételezve persze, hogy az valóban Cerbanushoz és egy magyarországi görög kézírathoz köthető.⁵³ A megszállott levelezőként és öntudatos íróként ismert Gerhoch ugyanis zsoldárkommentárjában fenntartott egy neki szóló levelet, amelyet egy bizonyos F. testvér írt 1150 és 1153 között.⁵⁴ A levél szerzője lelkesen méltatja Gerhoch legutóbbi munkáját, a szóban forgó zsoldárkommentárt, amelynek olvasása közben a könnye is kicsordult, átáztatva a lapokat; majd pedig azt javasolja a szerzőnek, hogy a művet küldje el egy bizonyos Walternek, aki gyakran felidézte Gerhoch emlékét a levélíró előtt. Számunkra most az a legfontosabb, hogy F. *episcopus Colosensisként* emlegeti Waltert. Gerhoch életrajzírója és műveinek legjobb ismerője, Peter Classen arra gyanakszik, hogy egy magyar főpapról van szó, mivel a *Colosensis* melléknév Kalocsát jelöli.⁵⁵ A korszakban más forrás nem említi Walter nevű kalocsai érseket, tudunk azonban ilyen nevű váradi (1125/1128 k.–1138) és erdélyi (1156–1157) püspökökről,⁵⁶ akik közül bárki könnyen előléphetett kalocsai érsekké. S ki tudja: a levélíró megjelölő F *sigla* talán magát Frigyes baumgartenbergi apátot rejti, aki – mint emlékezhetünk – Magyarországon emelkedett püspöki méltóságba. A régóta kiadott, ám eddig hazai figyelemre nem méltatott levél némi fényt vet az – alkalmasint külföldi származású – korai magyar egyháznagyok szellemi tájékozódására, s így művelődéstörténeti jelentősége ahhoz a nevezetes levélhez mérhető, amelyet Chartres-i Fulbert küldött Bonipert pécsi püspöknek.⁵⁷

Számos alkalom adódott tehát arra, hogy a két görögből fordított munka keletről nyugatra vándorolva megtermékenyítő hatással legyen a skolasztikus

⁵² *Balanyi György*: Magyar vonatkozások Gerhoch reichersbergi prépost műveiben. Történelmi Szemle 4. (1915) 181–201.

⁵³ *Classen, P.*: Gerhoch von Reichersberg i. m. 138–139.

⁵⁴ *Patrologiae cursus completus, series latina*. I–CCXXI. Ed. Jacques-Paul Migne. Paris 1841–1864. CXCIII. 1736. A levél keltezéséhez lásd *Classen, P.*: Gerhoch von Reichersberg i. m. 357.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Archontológia 1000–1301*. 89., 98. Az a tény, hogy a levél Waltert püspöknek nevezi, korántsem ad okot a gyanakvásra, mivel a 12. század első felében három kalocsai egyháznagyot is püspökként emlegetnek a források (Ugolin, Pál, Fulbert).

⁵⁷ *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I.* (Ab anno 1000 usque ad annum 1131.) Edendo operi praefuit Gergius Györffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini 1992. 103–104.

teológiára. A fenti magyarázatkísérletek közös gyengéje azonban az, hogy hiányzik belőlük a kéziratok túlnyomó többségét jellemző ciszterci szál. Az olvasmányélmények renden belüli terjedését elsősorban könnyű lenne azzal a ciszterciekre jellemző közismert sajátossággal magyarázni, hogy apátságai elöljáróinak évente meg kellett jelenniük a citeaux-i rendi káptalanon. Az említett gyűlések kétségtelenül a szellemi érintkezések természetes fórumaiként szolgáltak az Európa távoli sarkaiból érkező rendtagok számára. Az újabb kutatások azonban azt valószínűsítik, hogy Cerbanus és Petrus Lombardus működése idején a rend centralizációja még korántsem érte el azt a szintet, amely a cisztercieket később híressé tette. Az első generális káptalanok csak az 1150-es évektől adatolhatók, s a gyűléseket még ekkor sem jellemzi a teljes körű részvétel igénye és a későbbi statútumokban jelentkező, mindenre kiterjedő figyelem: 1190-et megelőzően csak két olyan rendelkezés ismeretes, amely egy-egy leányapátság ügyeit érinti – s e kettő is az 1180-as években keletkezett és Citeaux közvetlen *filii*ára vonatkozik.⁵⁸

Az 1140-es években tehát még csak korlátozottan számolhatunk a ciszterci generális káptalan kultúraközvetítő hatásával. Így – zárásképpen – egy másik válaszlehetőséget szeretnék az olvasók elé tárni arra vonatkozóan, hogy miként is kerülhettek szövegeink mindössze néhány esztendő leforgása alatt a clairvaux-i ciszterciek könyvtárába, és hogyan válhatott oly korán – már 1154 előtt – a *De orthodoxa fidei* Cerbanusnak tulajdonított fordítása Petrus Lombardus olvasmányélményévé.

1147-ben a champagne-i Troyes püspöke egy székhelye közelében található plébániát adományozott egyik klerikusának, Petrus Manducatornak.⁵⁹ Az adományt írásba foglalták, szövege pedig fenn is maradt a troyes-i Szent Péter székesegyház kartuláriumában. A dokumentum a dátumformula szerint abban az esztendőben kelt, amikor VII. Lajos francia király útra kelt, hogy a szaracénokkal harcoljon, azaz keresztes hadjáratra indult.

Az oklevél három jellemzője tarthat számot az érdeklődésünkre. Az első magának a püspöknek, Henriknek a személye. A második, hogy az adományra azt követően került sor, hogy a püspök visszatért Magyarországról (*post reditum nostrum de Hungaria*). A harmadik pedig az adományt elnyerő Petrus Manducator, ismertebb nevén Petrus Comestor alakja, aki troyes-i klerikusként, majd a székesegyház dékánjaként ezekben az években kezdte meg pályáját, hogy aztán a párizsi káptalani iskola tanáráként és a *Historia Scholastica* szerzőjeként mint a középkor egyik legnépszerűbb írója váljon ismertté.

⁵⁸ Constance Hoffman Berman: The Cistercian Evolution. The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe. Philadelphia–Oxford 2000. 50.

⁵⁹ Cartulaire de Saint-Pierre de Troyes. Chartes de la Collegiale de Saint-Urbain de Troyes. Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 5. Éd. Charles Lalore. Paris–Troyes 1880. 17–18.

A Magyarországról 1147-ben visszatérő Henrik püspök a karintiai hercegi család, a Spanheim-dinasztia sarja volt, s pályájának bizonyos vonásai az ugyancsak fejedelmi felmenőkkel rendelkező Freisingi Ottó karrierjét idézik fel.⁶⁰ Henrik II. Engelbert isztriai örgróf és karintiai herceg fiaként látta meg a világot 1100 körül. Egyik lánytestvére, Matild 1123-ban a későbbi champagne-i gróf, II. Theobald felesége lett. Ekkoriban kerülhetett Henrik is Franciaországba, ahol lelkét és szellemét megérintette a ciszterciek által képviselt szerzetesi eszmény. A rend második generációjának tagjaként a champagne-i Morimond apátság szerzetese lett. A kezdeményezésére létrehozott viktringi monostor fiktív elemeket is magában foglaló alapítástörténete szerint párizsi tanulmányai idején a francia királyi család is megszerette, olyannyira, hogy a király leányával is hírbe hozták. A vádak alól istenítélet tisztázta, s hiába nyerhette volna el a királylány kezét, ő mégis a morimond-i monostort választotta. 1132-ben vezetésével újabb ciszterci közösség jött létre a lotaringiai Villers-Bettmachban. Tíz évvel később innen érkeztek szerzetesek a karintiai Viktringbe, amelyet Henrik nagybátyja, Bernát trixeni gróf alapított. Újabb három év múlva – bizonyára sógora, a champagne-i gróf és barátja, Clairvaux-i Szent Bernát rábeszélésére – Troyes püspökévé szentelték. Származása alkalmassá tette, hogy a francia királyt a német udvarokban követként szolgálja.

Mikor járt Henrik püspök Magyarországon? A válasz kézenfekvőnek tűnik: éppen 1147 nyarán keltek át ugyanis a második kereszties hadjárat seregei a Magyar Királyságon. Egy adománylevél tanúsága szerint VII. Lajos király indulásának idején, 1147 júniusában Henrik püspök még székhelyén tartózkodhatott.⁶¹ A francia sereg július közepén érte el Magyarországot.⁶² Emlékezetesek az átvonulásról szóló magyar és francia beszámolók, amelyek egyaránt kiemelik a vendéglátó II. Géza magyar király és VII. Lajos közt szövődött barátságot, amelyet a kis István herceg keresztelője pecsételt meg – a keresztapaságot, mint ismeretes, a francia király vállalta el.⁶³ A francia sereg októberben érkezett Konstantinápolyba, Henrik püspök azonban ekkor már nem volt a keresztiesekkel. Augusztus 4-én ugyanis Melk közelében találjuk, ahol a schallaburgi grófok egyik miniszteriálisának kívánságát teljesítve – a kereszties hadjáratban részt vevő Reginbert passauai püspök kérésére – egy plébániatemplomot szentelt fel.⁶⁴ A ce-

⁶⁰ Henrik püspök pályájáról két részletes elemzés készült: *Leopold Grill O. Cist.*: Heinrich von Kärnten, Bischof von Troyes. Cistercienser-Chronik 63. (N. F. 37–38.) (1956) 33–53., valamint *Patrick Corbet*: Henri de Carinthie, évêque de Troyes (1145–1169). Un cistercien entre France et Empire. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 157. (2013) 469–488.

⁶¹ *A. Vallet de Viriville*: Les archives historiques du département de l'Aube et l'ancien diocèse de Troyes, capitale de la Champagne; depuis le VIIe siècle jusqu'à 1790. Troyes–Paris 1841. 178.

⁶² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. 2. kiadás Bp. 1899. 491.

⁶³ *Odo of Deuil*: De professione Ludovici VII in Orientem. Ed. and trans. Virginia Berry. New York 1948. 30.

⁶⁴ *Niederösterreichisches Urkundenbuch II. 1078–1158*. Hrsg. Roman Zehetmayer et al. Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 8. 2. St. Pölten 2013. (a továbbiakban: NÖU II.) 519–529.

remóniára ezek szerint már a hazaúton került sor, meglepő módon azonban olyan környékbeli főurak társaságában, akik a korábbi hónapokban még a Duna mentén leereszkedő III. Konrád német király keresztes seregében, Reginbert püspök kontingensében tűntek fel.⁶⁵ Köztük van az a Konrad von Peilstein is, aki a hadjárat előtt az admonti monostornak adott el birtokokat – az adásvételt megőrkítő oklevélszöveg egyértelműen arra utal, hogy Konrad is a Szentföldre igyekvők között volt.⁶⁶ Ha a templomszentelésre vonatkozó, 13. századi másolatban fennmaradt okirat keltezése és a tanúk névsora valóban megbízható, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a passauai püspök és a német király oldalán keletre tartó főurakat, Konrad von Peilsteint és Ulrich von Pernegget valamilyen okból hazaküldték. A másik lehetőség az, hogy mégis részt vettek a hadjáratban, ám lemaradtak – nemcsak a német, de a francia seregtől is –, ám ez kevésbé tűnik valószínűnek.

A Magyarországig jutó Henrik püspök tehát 1147 kora őszén érkezhettek haza püspöki székhelyére, Troyes-ba. Láthattuk, hogy ezután első dolga az volt, hogy Petrus Comestor részére adományt tegyen. Eljátszhatunk a gondolattal, hogy klerikusa, a már ekkor *magisteri* címet viselő Comestor is elkísérte püspökét a távoli utazásra, s talán az itt tett szolgálatok érdemesítették őt a visszatérés után elnyert egyházra és jövedelmeire. Minderre nincs semmi bizonyíték, személye azonban feltétlenül egy a lehetséges láncszemek között, amelyek a Cerbanusnak tulajdonított Damascenus-fordítást a párizsi teológiai iskolával összekötik. Petrus Comestor ugyanis Petrus Lombardus egyik legközelebbi tanítványa volt – a mester káptalani iskolában tartott előadásaira éppen Comestor feljegyzéseit szokták forrásként idézni.⁶⁷ Lehetséges tehát, hogy ezúttal a mester tanult a tanítványtól: ha Petrus Comestor nem is kísérte el urát Magyarországra, a fordítás közvetítésére így is alkalma lehetett, feltételezve persze, hogy valóban a troyes-i püspök hozta magával a két fordítást Franciaországba. Az is kézenfekvő lehetőségnek tűnik, hogy a német ciszterci püspök, Clairvaux-i Szent Bernát barátja ajándékozta meg a clairvaux-i könyvtárat a Cerbanus nevéhez fűződő fordításokkal.

Miután alaposan mérlegeltük a Cerbanus-fordítás kelet-nyugati irányú terjedésének lehetőségeit, levonhatunk bizonyos tanulságokat. Emlékeztetek Charles Homer Haskins szavai, aki a 12. század művelt klerikusainak utazásaival és olvasmányélményeivel kapcsolatban a következőképp fogalmazott nagyhatású könyvében: „A fenti példák a szellemi érintkezések számos lehetséges útját felvillantják – némelyikük titka talán majd feltárul egy-egy lelkes kutató előtt. A legtöbb esetben

⁶⁵ NÖU II. 515., 567., 808., 811. Reginbert püspök már 1147 májusában csatlakozott III. Konrád seregéhez, lásd Urkundenbuch des Landes ob der Enns II. Wien 1856. 227–231.

⁶⁶ Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. 798–1192. Hrsg. Joseph von Zahn. Graz 1875. 278.

⁶⁷ *Ignatius Brady OFM: Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard.* Antonianum 41. (1966) 454–490.

azonban csak vonzó lehetőségek állnak a rendelkezésünkre, s meg kell elégednünk annak beismerésével, hogy a 12. század számos érdekes és fontos ténye a megismerhetőség határán túl rekedt. Nem vigasztalhatjuk magunkat többel, mint hogy mindez bizonyos fokig minden történelmi korszakra igaz, különösképpen azokra a nem számszerűsíthető tényekre, amelyekből az eszmetörténet áll.⁶⁸ A fenti sorok a pásztói monostor görög kézíratai által közvetített szövegek esetében is érvényesek. A magyarországi görög kódexekre vonatkozó híradás újra rávilágít arra, hogy a Kárpát-medencei Magyar Királyság két kultúrkör határvidékén helyezkedett el, ahol egyelőre még mindkettő szellemi és politikai hatása érvényesülni tudott. A görög befolyás éppen a következő évtizedekben erősödött meg, olyannyira, hogy Gerhoch von Reichersberg már-már az ország nyugati kereszténységtől történő elszakadásától tarthatott.⁶⁹ A latinra átültetett görög művek gyors nyugati karrierjét azonban két olyan európai méretű vállalkozás, a keresztes hadjárat és a ciszterci rend terjeszkedése mozdította elő, amelyben a Magyar Királyság egyelőre csak vonakodva vállalt szerepet, ám hosszabb távon mégis mindkettő kulcsfontosságúnak bizonyult az ország nyugati kulturális és politikai kapcsolatainak megszilárdításában.

CERBANUS AND THE CISTERCIANS

by *Dániel Bácsyati*

SUMMARY

During the intellectual revival that is known as the renaissance of the twelfth century, interest in the Greek works of the Church Fathers also increased in the Latin West. A piece of work by Saint Maximus the Confessor called *De Caritate* was discovered in the Hungarian monastery of Pásztó by the Venetian Cerbanus, then a guest of David, Abbot of Pannonhalma. The author, who had lived in the Byzantine court, translated the work into Latin and sent it to Pannonhalma, presumably together with a part of one of the works of John of Damascus. The translations, prepared between 1131 and 1150, appeared in the – primarily Cistercian – monasteries of Austria and Bavaria in the following years, and quickly reached Clairvaux, the centre of the order as well. The Parisian *magister*, Petrus Lombardus, had even cited the Damascus translation before 1154. The study accordingly looks for the channels which may have facilitated the unprecedentedly quick spread of the work, in which two Cistercian prelates probably played a key role: Henry of Spanheim, Bishop of Troyes, who accompanied the crusader army to Hungary in 1147, and Frederick, Abbot of Baumgartenberg, who later became a bishop in Hungary.

⁶⁸ *Charles Homer Haskins: The Renaissance of the Twelfth Century.* Cambridge (USA)–London 1927. 67.

⁶⁹ MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum III. 385.